

LUND UNIVERSITY

På sporet af Bornholms middelalderlige gårde?

Wienberg, Jes

Published in:
Fra Bornholms Museum 1983

1984

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Wienberg, J. (1984). På sporet af Bornholms middelalderlige gårde? *Fra Bornholms Museum 1983*, 49-58.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

På sporet af Bornholms middelalderlige gårde?

Af Jes Wienberg

Bornholms Museum
1989, Rapport, s. 49-58

Bornholms Museum foretog i 1983 prøveudgravinger i 5 gårdomter og en eksisterende gård på Bornholm for at undersøge, om gårdene havde deres oprindelse i middelalderen eller ældre tid.

Disse udgravinger har længe stået højt på museets ønskeseddel og blev nu muliggjort af et projekt med den ambitiøse titel »Undersøgelse af Bornholms middelalderlige landbebyggelser« oprettet i samarbejde med Bornholms Amtskommune under loven om privat jobskabelse¹.

Bornholms middelalderlige landbebyggelse

Bornholms middelalderlige borge og kirker har tiltrukket stor opmærksomhed, mens selve grundlaget for disse byggerier og kongens og kirkens interesser på øen, landbruget og fiskeriet med dets simple huse og uforanderlige dagligdag for det store flertal af befolkningen har været i baggrunden. Oldtidens bebyggelse er blevet undersøgt ved mange arkæologiske udgravinger, og den nyere tids bebyggelse er enten bevaret eller kendes fra skriftlige kilder og kort, mens middelalderens landskab af gårde med små højryggede agre og dyr i udmarken endnu er næsten ukendt og behøver en ny indsats for at opnå et sammenhængende billede af Bornholms historie.

Hvor var gårdenes placering i landskabet? Skjuler de sig under de eksisterende gårde? Det er kun ét problem blandt mange, men helt centralt for at kunne få kendskab til udnyttelsen af de naturlige ressourcer, bebyggelsesætheden og produktionen. Og først når gårdenes place-

ring er kendt, bliver det muligt at foretage udgravinger, som kan fortælle om det daglige liv, bygningernes udformning og indretning.

Middelalderens skriftlige kilder giver kun et begrænset og skeært billede af landbebyggelsen. Det er derfor nødvendigt at tage udgangspunkt i den nyere tids bebyggelse og forsøge at arbejde bagud i tid.

Bornholms bebyggelse kan følges i store træk uændret tilbage til B. F. Hammers opmåling fra 1746-50², som giver det første pålidelige billede af bebyggelsen, da øen ikke var omfattet af den store matrikulering i slutningen af 1600-tallet. Selv ejergårdene og vormedgårdene havde foruden navnet også et nummer indenfor sognet, så de kan følges tilbage til 1600-tallets slutning, de førstnævnte endog til dets begrundelse. Der fandtes o. 1700 i alt 680 selv ejergårde, 224 vormedgårde, 16 frimandsgårde, 15 præstegårde, 15 degnegårde og 12 andre.³

Bebyggelsen lå lige som sognekirkerne i et bredt bælte mellem strandmarkerne og højlyngen. Der fandtes ingen landsbyer, men en enkelgårdshøjbygelse, hvor få lå ved kystens fiskerlejer, nogle i små klynge på 2 eller 3, flertallet i lange rækker, linjer gennem landskabet, og endelig nogle tilsyneladende tilfældigt. Interessen knyter sig især til de særegne gårdrækker, der ikke havde noget dyrkningsfællesskab, men alligevel må være præget af organisation. Rækkerne fulgte højlygens grænser, isandslinjer, strandvolden, vandløb og måske ældre vejforløb.

Adskillige synspunkter er fremsat om bebyggelsens oprindelse: Hans Hjorth af-

viste i 1944 i »Bornholmernes Land«, at gårdrækkerne skulle være »afsat« allerede i oldtiden langs nybyggernes veje ind i landet eller markere etapper i deres kolonisering. Istedet mente han, at gården var anbragt på den mest frugtbare jord, der da skulle findes i bæltet gennem landskabet.

Både Vagn Heiselberg og Jørn Klintd-Jensen fandt i »Bogen om Bornholm« i 1957, at gårdenes beliggenhed var omrent som i jernalderen. Sidstnævnte gav også indirekte en mulig forklaring på en del af rækkerne i den praktiske placering ved højlyngens græsningsaraler, eller ved vand⁴.

Mange gårde med både kornavl og husdyrhold må have haft den bedste placering ved overgangen mellem den dyrkede jord og strandmarkernes eller højlyngens græssningsaraler - eller langs vandløb og vandhuller. Andre gårde med overvejende kornavl lå tilsvarende bedst centralt på den dyrkede jord. Placeringen i terrænet bliver da afhængig af udviklingen i forholdet mellem kornavl og husdyrhold og den enkelte gårds prioritering heraf.

De senere års iagttagelserude i terrænet har givet spørgsmålet ny interesse: Det er nylig sandsynliggjort af Gert Møller Larsen og arkæologen Finn Ole Nielsen, at en hel gårdrække i Rø-Olsker er blevet flyttet i den tidlige middelalder til sin nuværende plads⁵. Det viser, at bebyggelsen kan have sin oprindelse tilbage i middelalderen og oldtiden på samme sted. Og det understreges, at bebyggelsen i middelalderens stærkt lagdelte samfund var underlagt regulering.

Foreløbig er dette dog kun formodning, som må dokumenteres ved udgraving. Undersøgelsene i gården kan hurtigt opregnes: Den første var ved Vallensgård i Åker, hvor der i 1937 blev udgravet fundamenter fra 1500-tallet. I 1976 foretog Bornholms Museum så en større afdækkning under stuehuset til Damaskegård i Østerlars, hvor der blev fundet rester af

ældre bygninger direkte over hinanden tilbage til 1500-tallet og mange genstande. Risegård i Åker kunne samme år følges til 1600-tallet ved en mindre undersøgelse, og sidst her i 1978 er det vist, at Loftsgård i Østerlars var ældre end o. 1700. Endelig har der været udgravinger i 3 gårdtomter fra den ældre middelalder udenfor den eksisterende bebyggelse ved Jomfrugård, Kruségård og Gadegård i Poulsker⁶. Nu kom projektet i 1983 som en mulighed for mere systematisk at genoptage disse undersøgelser.

Projektets opgave og metoder

Det blev sat som projekts opgave at lokalisere og datere den middelalderlige gårdsbebyggelse med udgangspunkt i de kendte, nyere tids gårde: Formodningen om, at disse kendte gårde havde deres oprindelse i middelalderlig eller endog ældre gårde på samme sted skulle afdøves ved arkæologiske prøvegravnninger i udvalgte gårde. Udgravninngerne skulle især foretages i tilgængelige gårdtomter, hvor gården var blevet nedlagt eller flyttet i nyere tid.

Vælget af disse gårdtomter frem for den ældre middelalders tomt skyldtes dels de positive erfaringer fra Damaskegård, dels at de ældre tomters endnu kun er kendt i et begrænset antal og ville ligge i dyrket mark.

Det var dernæst projektets opgave at finde én eller flere gårdtomter egnet for fortsatte undersøgelser og eventuelt en total udgraving på et senere tidspunkt. Undersøgelserne blev foretaget som en art stikprøver med én eller flere søgegrøfter og små felter især i området for stuehuset, hvor gulvlag med husholdningsaffald kunne forentes. Alle genstandsfunde blev registreret for at få et grundlag for datering. Lag efter lag blev fjernet med håndkraft til den sterile undergrund i felterne, og anlægssporene blev dokumenteret i plan og smit i tegninger, beskrivelser og fotografier.

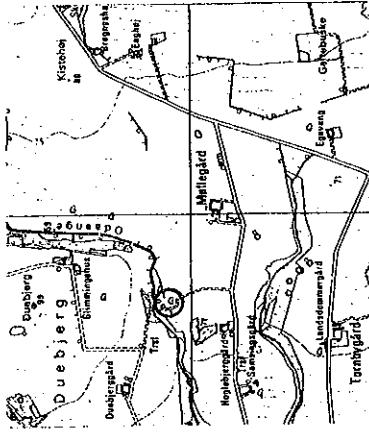

Fig. 1. Østergade 42 i Hasle.

Fig. 2. Tomten af Møllegård i Klemensker.

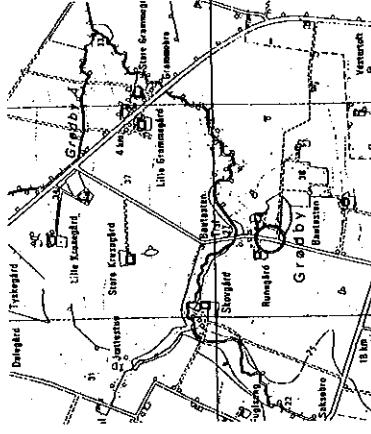

Fig. 4. Munkegård i Olsker.

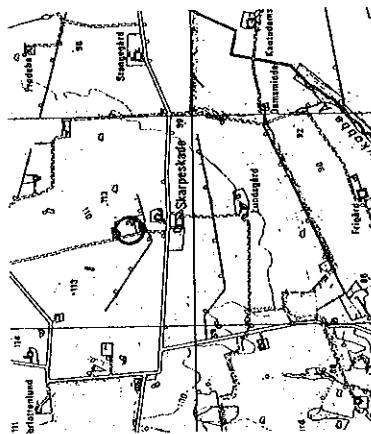

Fig. 3. Tomten af Nr. Skarpeskadegård i Klemensker.

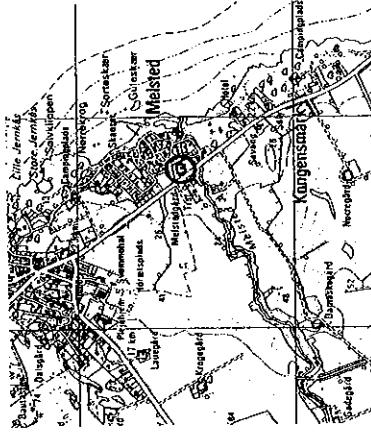

Fig. 5. Melstedgård i Østerlars.

Fig. 6. Tomten af Grønbrygård i Åker.

Valg af lokaliteter

I projektet blev udvalgt et mindre antal lokaliteter til prøvegraving, hvor forskellige typer var tilstede og adgangen let:

Det var ønskligt at undersøge gårde, som repræsenterede både kystgården, gårdklyngen, gårdrækken og den »tilfældige« gård. Steder blev foretrukket, hvor gården var nedlagt eller flyttet i nyere tid, da det er vanskeligt at fremsøge spor, hvis de er gjort under eksisterende bygninger, brobæninger og haver. Og for at generere mindst muligt mætte tomter søgeres som nu lå udenfor dyrket mark.

En arkiv-gennemgang af 3 sognes viste, at antallet af nedlagte og flyttede gårde var påfaldende højt indenfor de sidste ca. 230 år, siden Hammers kort. I Klemensker sogn var det 17 gårde ud af alt 92, i Knudsker 12 ud af 43 og i Nyker 7 ud af 49. Hovedparten af disse og andre gårdtomter, som kom til projektets kundskab, viste sig imidlertid at ligge i dyrket mark, være ødelagte, forstyrrede eller fyldte med sten og affald.

Det lykkedes dog at finde et passende antal egnede lokaliteter, hvor prøvegravingerne kunne udføres. Ejerne må her takkes for tilladelserne samt stor interesse og velvillie⁷.

Lokaliteterne var gårdtomterne Østergade 42 i Hasle (fig. 1), Mølleågård - 60, Skarpekskægård - 49. slg. i Klemensker (fig. 3), Munkegård - 6. slg. i Olsker (fig. 4), den eksisterende Melstedgård - 2. slg. i Østerlars (fig. 5) samt gårdomten Grødbygård - 24. slg. i Åker (fig. 6).

De enkelte prøvegravinger
Her følger en kort sammenfatning af prøvegravingerne i de udvalgte gårde⁸.

Østergade 42 i Hasle:

Denne gård lå på sandjord i udkanten af Hasle by lidt nord for kirken og ca. 250 m fra kysten. Østergade 42 blev nedrevet i 1979, og tomtens lå nu ubenyttet i græs med bevaret stenbrolægning og spor efter

bygningerne. Den bestod ved nedrivningen af 4 længer med et 16 fag langt og 6,1 m bredt stuehus i bindingsværk fra 1700-tallets slutning med salen over kælderen i østdelen, en rest af oprindeligt 2 sidesøjler mod nord. Gården ses på Hammers kort fra 1746-50 med den samme beliggenhed - alene mellem Østergade og bymuren. Måske var den engang præstegård, som det forlyder. Det kunne forklare den specielle placering og stuehusets fløje. Østergade 42 lå udenfor området mellem kysten og Hasle kirke, hvor 1500-tallets købstad formodentlig kan findes. Alligevel blev en undersøgelse prioritertet højt, da der ikke tidligere var foretaget enlige udgravnings i byen.

Et 21 m langt og 1,5 m bredt felt blev anlagt tværs gennem stuehusets midte og ud på gårdspladsen, senere suppleret med et 3 m langt og 1,3 m bredt felt ved siden af det første i stuehuset.

En lav stensat kælder (fig. 7) med afsatser og smukt flisegulv var bevaret fra et ældre stuehus, der var opført engang i 15-1600-tallet og nedrevet efter en brand i 1700-tallet. Kælderen kan have ligget under midten af dette hus. Nedbrydningslag i kælderen viste, at huset havde haft en tagdæckning med vingetegl og glasvinduer. Det blev formodentlig direkte erstattet af det kendte stuehus, som stod til 1979. Ude på gårdspladsen blev under den intakte stenbrolægning afdækket toppen af en stor genfyldt brønd. Enkelte skår af forhistorisk keramik antydede en tidlig aktivitet i området, mens der ikke var fund fra middelalderen trods nærheden til senmiddelalderens fiskerleje ved Hasle.

Det virker sandsynligt, at Østergade 42 havde sin oprindelse i nyere tid og da med den specielle funktion som præstegård.

Mølleågård - 60. slg. i Klemensker

Den ældre gård lå ovenfor Samsingså på kanten af et bakkedrag som én af mange gårde i en uregelmæssig række. Mølleågårdens udlænger brændte i 1916, hvoraf rester

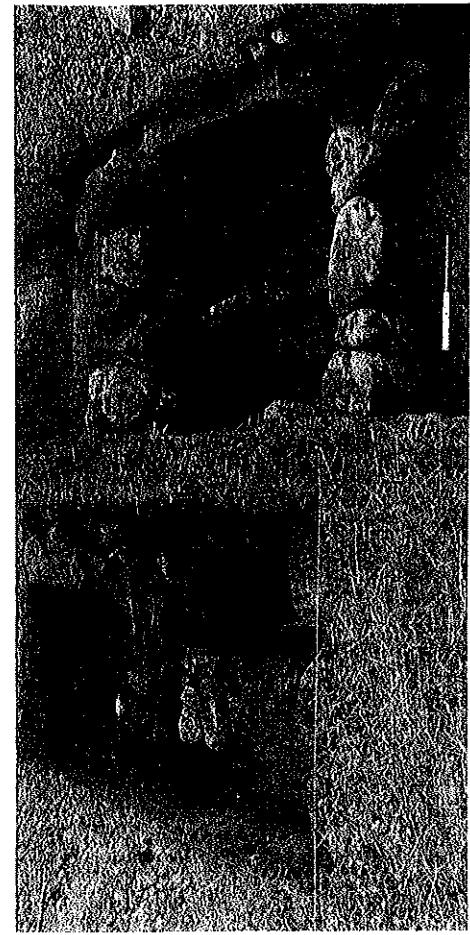

Fig. 7. Kælderen fra et ældre stuehus i Østergade 42, Hasle.

(Foto BM).

nuværende Mølleågård kendes et område med mørk kulturljord, stedet for en jernalderboplads¹⁰.

Et 12 m langt og 1,5 m bredt felt blev anlagt gennem stuehusets midte, et andet felt gennem dets vestre del 9 m langt og 1,5 m bredt og 2 felter på gårdspladsen hver 1,5 m lange og 1,5 m brede.

Profilvæggen i stuehusets midte (fig. 10) viste en meget illustrativ serie af lergrave over hinanden kun adskilt af millimeter tynde brugslag af snavs og påstrøet sand, mens forholdene var mere komplicerede i den vestre ende: Det første stuehusgulv

en ny gård blev opført centralt på matriklen. Den gamle lå perfekt. Stuehuset blev først nedrevet i 1940'erne. Tomten ligger nu dækket af græs og træer. De synlige syldsten viser, at stuehuset i nord var i bindingsværk, 32 m langt og 4,8 m bredt med salen i østdelen. I vest øgede en hodde bredden til 5,4 m. Mølleågård ses på Hammers kort (fig. 8) og matrikelopmålingen fra 1818 (fig. 9). Den omtales første gang i lensregnskabet fra 1607, den nærliggende vandmølle i 1671⁹. Nær tomtens er nylig fundet et bopladsområde fra yngre germansktid et eller nærmere væsentligere end den

Fig. 8. Mølleågård på Hammers kort, kopi 1796.

Fig. 9. Mølleågård på matrikellkort fra 1818.

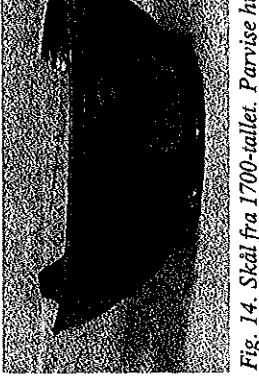

Fig. 14. Skål fra 1700-tallet. Parvise huller viser, at skålen har været klinet. (Foto BM).

Fig. 13. Hoveder af kridtpiber fra 1600-tallet fundet i tomten til Møllegård. (Foto BM).

opført, der stod til 1940'erne. Det strakte sig lidt længere mod vest end det ældre, men var ellers anlagt samme sted. Også her kunne iagttages fornøjelser af gulvet (fig. 12).

Blandt de mange fund af potter, fad, ovnkrakler, kridtpiber, rude- og drikkeglas og andet kan fremhæves 2. hoveder af kridtpiber (fig. 13), en mæarket med et kroket M fra o. 1650 og én med en stiliseret tudor-rose fra 1600-tallets slutning¹¹, der med deres korte brugstid er velegnede til datering, samt en lille skål fra 1700-tallet (fig. 14). Kun ét skår kunne være fra middelederen.

Møllegård synes at have sin oprindelse i 1500-tallet, måske i forbindelse med anlægelsen af møllen, men en forsgænger i nærvæden kan ikke udelukkes.

Nørre Skarpekadegård -

49. slg. i Klemensker:

Den ældste gård lå højt på et opdyrket plateau umiddelbart vest for et vandhul som den nordligste af de 4 gårde i en lille række kaldet Skarpekadegård. Nr. Skarpekadegård blev nedrevet i 1930'erne efter en brand og erstattet af en ny gård lidt nord for den gamle. Tomten ligger nu dækket af græs og lergruv, som blev formyet 4 gange (fig. 11). Enkelte syldsten viste, at huset havde haft en bredde af ca. 4,3 m, og genstandsfunde daterede dette ældste stuehus til 1500-tallet eller senest førstehalvdel af 1600-tallet.

Det ældre hus blev nedrevet o. 1800,

var anlagt direkte på undergrunden med et lergruv, som blev formyet 4 gange (fig. 11). Enkelte syldsten viste, at huset havde haft en bredde af ca. 4,3 m, og genstandsfunde daterede dette ældste stuehus til 1500-tallet eller senest førstehalvdel af 1600-tallet.

Det ældre hus blev nedrevet o. 1800, terrænet hævet og et nyt, yngre stuehus

Fig. 10. Snit gennem tomten til Møllegård. I jordrøggen ses forrest gårdspladsens brolægning og bagved syldstenen og lergruve fra 2 stuehuse over hinanden. (Foto BM).

Fig. 11. Udgravningsfelt gennem tomten til Møllegård med det yngste af 5 guhlag i et ældre stuehus. Sand og snavs over lergruve ses som et mørkt område. (Foto BM).

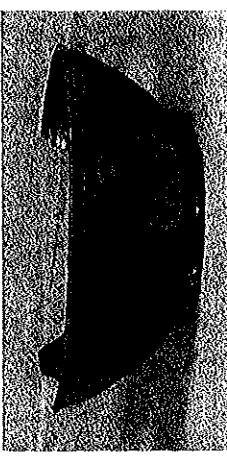

Fig. 14. Skål fra 1700-tallet. Parvise huller viser, at skålen har været klinet. (Foto BM).

synlig i et opdyrket område begrænset af Borringen i vest og nord og af Kampeløkke Å med Blåholtsgård i øst. Den synes at have en »tilfældig« placering.

Munkegård blev nedrevet i 1980, og tomten hædå nu i græs med dele af stenbrolægningen og fundamente synlige. Ved nedrivningen bestod gården af 4 længer med en tværlænge og med et 14 fag langt og 5,8 m bredt stuehus i bindingsværk i nord, hvor salen var i vestenden, men kælderen i øst.

Navnet Munkegård er formodentlig tilkommet i nyere tid efter et slægtsnavn. Gården kendes første gang fra Hammers kort 1746-50 og da med navnet »paa hænne«. Placeringen var den samme - nord for et vandhul og nordligt på matriklen.

Et 12 m langt og 1,5 m bredt felt blev anlagt vinkelret gennem det formodede område for stuehuset og ud på gårdspladsen samt 2 mindre felter hver 1,5 m lange og 1,5 m brede ud for vandpumpen, hvor bryggeriset skulle have været. Nederst blev afdaekket 2. stolpehuller, en grube og et kulturlag, rester af en betyggelse fra formodentlig yngre jernalder. Der blev imidlertid ikke fundet bygningsrester af den ældste gård. Ved nedrivningen må alle spor være blevet fjernet af stuehuset, stenbrolægningen og eventuelle endnu ældre bygninger. Tilbage lå kun en del genstandsgrund, deriblandt ét skår af tysk Siegburg-stentøj fra 13-1400-tallet, samt skår af kakler og en stjerripotte fra 15-1600-tallet.

Der kan her ved Nr. Skarpekadegård have været kontinuerlig bebyggelse fra jernalder til nutid, men da sporene er ødelagt, og de daterede fund få, er det ikke muligt at sige noget sikkert herom.

Munkegård - 6. slg. i Olsker:

Gården lå på sandjord, hvor granitten er

synlig i et opdyrket område begrænset af Borringen i vest og nord og af Kampeløkke Å med Blåholtsgård i øst. Den synes at have en »tilfældig« placering. Munkegård blev nedrevet i 1980, og tomten hædå nu i græs med dele af stenbrolægningen og fundamente synlige. Ved nedrivningen bestod gården af 4 længer med en tværlænge og med et 14 fag langt og 5,8 m bredt stuehus i bindingsværk i nord, hvor salen var i vestenden, men kælderen i øst.

Navnet Munkegård er formodentlig tilkommet i nyere tid efter et slægtsnavn. Gården kendes første gang fra Hammers kort 1746-50 og da med navnet »paa hænne«. Placeringen var den samme - nord for et vandhul og nordligt på matriklen. Et 12 m langt og 1,5 m bredt felt blev anlagt vinkelret gennem stuehusets vestre del, hvor lagene synes uforstyrrede. Umiddebart over undergrunden var bevaret et lergruv fra et 4-5 m bredt hus, hvortil den bevarede stenbrolægning oprindeligt havde hørt (fig. 15). Dette ædredstuehus blev opført engang i 1600-tallet eller 1700-tallets første halvdel og nedrevet i 1800-tallet. Terrænet blev herefter hævet, og det nye og kendte stuehus opført. Der var indicier (brændt lerkrum) af en endnu ældre, ikke funden bebyggelse, ligesom der blev fundet ét enkelt 1200-tals stentøjskål, men ikke tilstrækkeligt til at dokumentere middelalderlig bebyggelse på stedet.

Med forbehold for, at ældre spor kan findes i nærheden, synes Munkegård sæd无疑

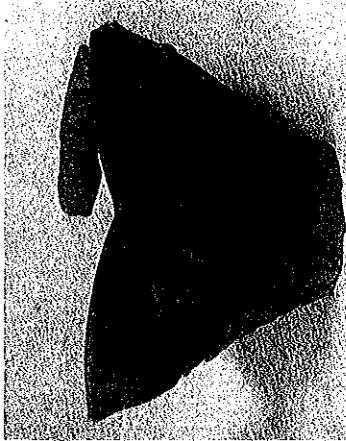

Fig. 16-17. Ponekakkel på fundstedet i gårdomten til Grøbygård og efter sammenligning.
(Foto BM).

I 3 små felter anlagt inde i gårdlængen, lykkedes det at afdeække syldsten fra gårdkonens østgavl, sammen med dele af dens lergulv og måske indre støttesten. Gårdkonen var bygget direkte over et tykt lag flyvesand, som dækkede det oprindelige terran med nedpløjet muldjord over vandskurede klipper og forsænkninger med grus og vandrullede sten.

Graastandsfund i muldjaget viste, at tildækningen med flyvesand var hændt i 15-1600-tallet, måske da gården lå øde. Prøvegravingen kan imidlertid ikke sige noget om Melstedgåards oprindelse.

Grøbygård -24. slg. i Åker:

Gården var den sydligste af de 3 tætgængende gårde i en klynge kaldet Grøby på et opdyrket plateau med sandjord. Grøbygård blev midlertidigt nedlagt i første halvdel af 1800-tallet - formodentlig som led i udskiftningen - og senere erstattet af en ny gård længere mod sydøst.

Tomten ligger nu dels under Grøbyvejen dels i dyrket mark, hvor den er synlig ved oppløjet ler og mørk kulturyrd. Den oprindelige gårdklynge kendes fra et matrikalkort i 1818 og Hammars kort, og stedet omtales første gang i 1624 i en præstebetretning¹⁵. Øst for Grøbyvejen har Bornholms Museum siden 1979 foretaget omfattende undersøgelser af bebyggelsen fra yngre stenalder, jernalder og vikingetid, hvor projektets udgravnning var et vigtigt supplement.

Et 40 m langt og 4 m bredt felt blev lagt langs vejen i området for gårdomten, nu på Runegård's jord. Ved overgangen til undergrunden fandtes lidt bearbejdet flint og keramik fra yngre stenalder, dele af en grøft fra jernalderen og et par stempakede stolpehuller til en bygning antagelig fra yngre jernalder eller vikingetid samt en del ubestemmelige nedgravninger. Grøften har indgået i det system af grøfter, måske til dræning, som nylig er tagttaget fra luften ved Runegård som farveskift i kornmarken.

Over et ældre dyrkningslag blev fundet

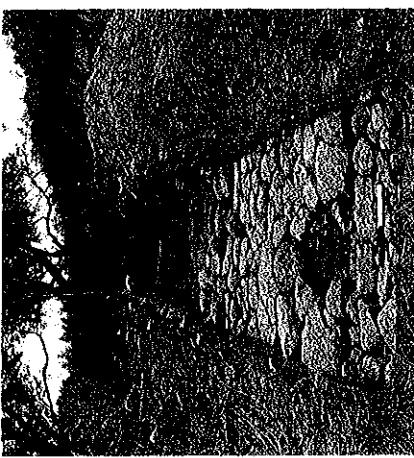

Fig. 15. Den bevarede stenbrolegning og ler-gulvet fra et ældre stuehus i tomen til Munke-gård.
(Foto BM).

Denne gård ligger på sandjord kun ca. 200 m fra kysten ved Melsted Å i udkanten af fiskerlejet med samme navn. Stuehuset i den velbevarede bindingsværksgård er opført i 1796 og udhuslængerne i 1800-tallets anden halvdel. Melstedgård ses på Hammars kort og nævnes i 1630 som »øde stækk«.

Der kunne ikke i 1983 foretages udgravinger ved stuehuset, men i forbindelse med gårdenes indretning til landbrugsmuseum, blev det muligt at lave en lille bygningsarkæologisk undersøgelse i gårdlængen, hvor gulvet skulle lægges om. Den var et lille supplement til igangværende undersøgelser af gårdenes historie, som faldt lidt udenfor projektets målsætning.

Den nuværende gårdlænge blev opført i 1872, hvor den afløste en fritliggende gårdkone nævnt i brandtaaksationen 1831¹⁴. Det var her opgaven at fastsætte placeringen af gårdkonen, og konstaterede der var endnu ældre bygninger eller aktiviteter på stedet.

de sidste og udpløjede rester af et lergulv, og nærliggende muddelingslag og havejord bekræftede, at tomtten til Grøbygård var fundet, måske dele af et stuehus. Lergulvet må dog tilhøre en ældre gård, end den der blev nedrevet i første halvdel af 1800-tallet, hvor plogen forlængst har fjernet alle bygningsrester. Mange skår af husoldningskeramik viste, at der her havde været bebyggelse fra engang i 15-1600-tallet til ind i 1800-tallet.

Blandt fundene var en nedgravet pottekakkel, som næsten kunne samles igen (fig. 16-17). Derimod blev der overhovedet ikke fundet middelalderlig keramik.

Grøbygård kan altså følges tilbage til

15-1600-tallet på dette sted, men kontinuitet har endnu ikke kunnet dokumenteres fra jernalderens og vikingetidens bebyggelse til nutiden.

KONKLUSION

Det lykkedes ikke at lokalisere eller dætere nogen middelalderlig bebyggelse med udgangspunkt i de 5 gårdomter fra nyere tid. Kort sammenfatnet kunne ingen af gårdene følges længere tilbage end 15-1600-tallet, og det samme var tilfældet ved de tidligere udgravninger. Kildematerialet er spinkelt, men umiddelbart antyder det således en sen oprindelse for den eksisterende gårdsbebyggelse med den karakteristiske fordeling.

Forudsætningen for denne konklusion er en accept af projektets metode og kilde-materiale: Gårdtomterne må være rimeligt tilfældige eller repræsentative, dateringen af bygningresterne i udgravningsfeltet skal være gyldig for gården som helhed, og selve dateringsgrundlaget må være tilstrækkeligt sikret.

Det er vanskeligt at vurdere, om disse betingelser er opfyldte. Både Østergåde 42 i Hasle og Møllegård i Klemensker er måske atypiske som henholdsvis præstegård og gård med mølle. Problemet er nok især, at de relativt små felter ikke vil registrere eksistensen af en ældre gård blot få meter borte, altså ikke opfange små flytninger indenfor reelt samme sted. Dateringen afhænger helt af den fundne keramik, hvilket endnu resulterer i brede og usikre tidsrammer. Videre var fundene i de ældre gulvlag både få og små. Kun det kostet havde overset havde fået lov at ligge til arkæologerne.

Det synes at kunne udelukkes at finde middelalderens gamle umiddelbart under de eksisterende. Oprørksomheden må nu rettes mod de flyninger og forandringer, som antydes af de ældre tomtier uden for den eksisterende bebyggelse, oprindelsen i tidligst 15-1600-tallet for den nuværende placering og de senere kendte nedlægninger, flyninger, sammenlægninger og delinger. Var der generelle brud i be-

bygelsen med samtidige forandringer som følge af en ændret ejendomsfordeeling, ny beskatning, produktionsomstilling med opdyrkning af nye jorde eller svenskekrigens ødelæggelser? Eller blot individuelle flytninger indenfor samme ejendom? Og er der forskelle i de forskellige områder af øen? Med en kontinuitet i anvendelsen af den opdyrkede jord er det mest rimeligt at forvente flytninger indenfor et mindre område. Middelalderens gärde må altså søges i nærheden af de eksisterende.

Fortsatte undersøgelser kunne foretages ved 2 af gårdfionerne nemlig Mølle-gård i Klemensker og Grødbygård i Åker med indragelse af de tilhørende jorde: Flyttede gården indenfor det dyrkede område, var der brud eller kontinuitet i anvendelsen? Og er det muligt at forklare de eventuelle flytninger?

En anden mulighed er at koncentrere indsatsen om en enkelt gårdstrække og da den i Rø-Olsker, hvor en interessant udvikling er sandsynligt gjort og kunne dokumenteres. Uanset stedet må de små udgravningsfelter suppleres med lange søgegrøfter, fosfatkarteringer og markvandringen med opsamling af overfladefund - et arbejde der kunne ske i samarbejde mellem arkæologer, amatører og andre interesserende.

3. Joh. Bulmer: »Bemærkninger om Bornholms Bøndergårde« i Bornholmske Samlinger 4. bd. 1909 og Olaf Hansen: »Bornholmske gærdnavne« i samme 40. bd. 1966.
4. Hans Hjorth: »Bornholms Bebyggelse« i Bornholmers Land, 1. bd. 1944 p. 208-209, Vagn Heiselberg: »Kongens fire bønner« og Jørn Klindt-Jensens: »Byggeskik« i Bogen om Bornholm, 1957 p. 175 og 214-215.
5. Bebyggelsens oprindelse behandles indgående af Finn Ole S. Nielsen i »Bebyggelsesarkeologiske undersøgelser på Bornholm. Nogle forudsætninger og muligheder«, et upubliceret magisterkonferencesspeciale ved forhistorisk arkæologi, København 1983.
6. BM 827 (Vallensgård) 262 (Damaskesgård), 329 (Risegård), 608 (Loftsgård), Nationalmuseets 1. Afdeling 824/59 (Jomfrugård), BM 2 (Krusesgård), 77 (Gadegård). Henrik Vensild: »Nyt fra Bornholms Museum 1974« i Bornholmske Samlinger 1975 p. 176-183 og Vensild og Per Kristian Madsen: »Udgravningerne på Damaskesgård - et bornholmsk stuehus gennem 400 år« i Nationalmuseets Arbejdsmark 1977 p. 27-41.
7. En stor tak til ejerne: Hasle kommune ved Pou Kyhn (Østergade 42), Georg G. V. og Gunvor Rømer (Møllegård), Ole og Rose Marie Kofoed (Nr. Skarpeeskadesgård), Skovstyrelsen ved Bent Engbjerg (Munksgård) og Ole K. Marker (Grødbygård).
8. En detaljeret rapporter udarbejdet for hver påførgravning med dokumentation og yderligere henvisninger: BM 1023 (Østergade 42), 1028 (Møllegård), 1032 (Nr. Skarpeeskadesgård), 1040 (Munksgård), 982 (Melsledsgård) samt 1044 (Grødbygård).
9. »Bornholms Stednavne«, 1950 p. 205.
10. Oplysning fra Finne Ole Nielsen samt sognedebeskrivelsen nr. 25c.
11. Venligt undersøgt af museumsassistent Hans Kapel.
12. Venligt oplyst af arkitekt Niels-Holger Larsen.
13. J. R. Hübertz: »Aktstykker til Bornholms Historie 1327-1621«, 1852 p. 17.
14. Oplysninger fra Niels-Holger Larsen.
15. »Bornholms Stednavne«, 1950 p. 487.

NOTER

1. Udgravingerne blev udført af cand. phil. Jes Wienberg, Bornholms Museum og 3 unge, Mikas Græge, Birgitte Borby Hansen og Ivan Kue, som takkes for deres indsats.
2. »Accurate Aftegnelse over Øen Bornholm..« 1746-50 af Under Conduiteur Bernhard F. Hammer i skala ca. 1:17400. Original på BM. Kopi ved Lieutenant Joh. Heinr. du Plat 1796.